

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 346.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-60-68>

Бочков Павло Володимирович,
кандидат юридичних наук, доктор богослов'я
(Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-6706>

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПОНЯТІЙНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

У статті висвітлено значення та правовий статус державно-церковних відносин, розкрито їх зміст та звернуто увагу на проблеми, що їх супроводжують. Визначено окремі аспекти господарських правовідносин у діяльності релігійних організацій та встановлено особливості їх взаємозв'язку з правовою політикою держави. Наголошено на змісті проблемних питань господарської діяльності представників релігійних організацій та з'ясовано напрями їх усунення. Викладено авторську позицію щодо доцільності розширення понятійного апарату цього процесу завдяки введенню категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин». Сутнісну характеристику запропонованої понятійної категорії роз'яснено в широкому та вузькому розумінні, що забезпечує більш предметне її впровадження в законодавчі регулятори такого спрямування. Указано переваги її адаптації в сучасних державно-церковних відносинах, які стосуються господарської діяльності, з обґрунтуванням обраного підходу. Надано характеристику типових моделей державно-церковних відносин, визначено чинники впливу на їх вибір у країні та розкрито позицію науковців щодо доцільності адаптації в Україні концепції формування договірно-коопераціоністської багаторівневої моделі державно-церковних відносин.

Ключові слова: державно-церковні відносини; церква; господарські правовідносини; релігійні організації; релігійні громади; суб'єкти господарювання; модель державно-церковних відносин; законодавчий акт.

Постановка проблеми. Питання господарських правовідносин суб'єктів у різних сферах суспільних відносин не втрачає своєї актуальності. Крім того, господарські правовідносини мають свій зміст не лише із законодавчої позиції, а насамперед змінюються залежно від суб'єкта, котрий бере в них участь. Специфіка діяльності окремих суб'єктів господарювання призводить до необхідності надати більш предметного змісту цим правовідносинам. Обґрунтуванням такого твердження можуть слугувати державно-церковні відносини (далі – ДЦВ) у сфері господарської діяльності. Переважно ДЦВ визначають як певну систему зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви та релігійних організацій. Проте питання їх прояву в контексті господарської діяльності потребує поглибленого дослідження, оскільки правові

регулятори, що їх регламентують, періодично змінюються, а також змінюються умови функціонування, і, як наслідок, з'являється потреба в зміні підходів до їх формування. Безумовно, слід віддати належне законодавцю, котрий розкриває правову позицію щодо формування ДЦВ у нашому суспільстві, проте окремі питання господарської діяльності релігійних організацій та громад потребують більш системного регламентування, що й зумовлює актуальність обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державно-церковних та господарських правовідносин доволі часто стає предметом розгляду в наукових дослідженнях, порушується на наукових конференціях, часто обговорюється на наукових дискусіях та в періодичних виданнях зазначеного спрямування. Як свідчить аналіз праць з указаної тематики, серед учених немає одностайного розуміння цих феноменів, їх сутності, місця та ролі в суспільно-політичному житті. Варто звернути увагу на результати монографічних досліджень таких науковців, як В. С. Бліхар [1], В. М. Бокоч [2], В. А. Бурмістрова та Ю. Є. Решетніков [3], В. Є. Єленський, М. І. Кирюшко, Н. І. Кочан та Н. С. Рубльова [4], А. М. Киридон [5] та інших. Проте їх дослідження обмежуються вузько направленою проблематикою в рамках напрямку наукової розробки, а внаслідок такого підходу трактування роль та проблемний аспект набирають рис цього напрямку.

Ураховуючи напрям обраного дослідження, доречно вказати праці науковців, які присвячено питанням господарської діяльності та господарським правовідносинам. Ці монографії охоплюють різні аспекти питань господарських правовідносин, а значущість полягає в деталізованому висвітленні їх зародження та розірвання з позиції поставленої проблеми. Серед учених, котрі опублікували результати такого виду монографічних досліджень, доцільно виокремити В. М. Адама та ін. [6], О. П. Віхрова [7], Д. В. Журавльова, Н. С. Кузнєцова, К. І. Чижмарь, К. А. Бабенко, В. І. Журавель та О. В. Продивус [8], Н. В. Іванюту [9], Н. В. Ільків, М. С. Долинську та ін. [10], Н. С. Хатнюк та Н. Б. Побіянську [11] та інших. У роботах зазначених науковців досить змістовно розкрито сутність, види та вплив господарських правовідносин на процеси різних видів діяльності, проте поверхово згадано про їх специфічні прояви в релігійних інституціях, що підтверджує актуальність поставленого питання для дослідження.

Формування цілей (постановка завдання). Метою наукової статті є дослідження наявних проблем у сфері державно-церковних відносин у контексті господарської діяльності, уточнення змістовності окремих категорій понятійного апарату цього процесу та встановлення моделі їх адаптації в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державно-церковні відносини є основою взаємозв'язку між питаннями, які підлягають вирішенню як з боку держави, так і з боку релігійних установ. На сьогодні в Україні правову основу ДЦВ становлять: Конституція України (питання свободи світогляду віросповідання, діяльності церкви і релігійних організацій) [12], закони України «Про свободу совісті та віросповідання» (уперше в історії України прийнято положення щодо діяльності церкви та релігійних організацій) [13], «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи» (закріплено створення релігійних громад) [14], Кримінальний кодекс України (розд. V ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії») [15]. Крім того, до цього переліку варто віднести Загальну декларацію прав людини, яка ст. 2 чітко регламентує: «кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища» [16], та розпорядження Президента України від 23.09.2005 № 1172/2005-рп «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви» [17].

Усі зазначені нормативно-законодавчі акти покладено в основу формування ДЦВ у цілому. Проте, якщо брати до уваги напрям дослідження, а саме господарські правовідносини, то необхідно додати до сукупності правових актів Господарський кодекс України [18] та Господарський процесуальний кодекс України [19]. Відповідно до вказаних законодавчих регуляторів господарські правовідносини виникають у сфері господарювання і поєднують у собі майновий (приватний) та адміністративний (публічний) елементи. Законодавець регламентує той факт, що господарські правовідносини формуються за двома напрямками:

- по-перше, господарські правовідносини за горизонталлю, які передбачають правовідносини між рівноправними суб'єктами господарського права (суб'єктами підприємництва);

- по-друге, господарські правовідносини за вертикаллю, що становлять правовідносини між нерівноправними суб'єктами в майновому чи організаційному плані.

Водночас, незважаючи на наявність блоку нормативно-правових регуляторів ДЦВ, проблемною залишається низка питань, що потребує більш пильної уваги політиків, науковців і представників релігійних установ (громад). До них належать:

- відсутність повноцінного визначення релігійних організацій на законодавчому рівні (недосконалість правового регулювання в цьому питанні);

- указаний перелік організаційно-правових форм релігійних організацій не закріплено в національному законодавстві, проте частина науковців вважає, що такої проблеми не існує. Зокрема, В. І. Борисова стверджує: «...Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» <...> закріплює виключний перелік видів релігійних організацій і до них відносить: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, які наділяються правами юридичних осіб, а також релігійні об'єднання, що складаються із зазначених релігійних організацій, але не визнаються юридичними особами» [20, с. 51];

- культова діяльність релігійних організацій регулюється нормами канонічного права і не підпадає під сферу правового регулювання, тоді як позакультова діяльність, яка здійснюється в духовній і практичній сферах, частково підпадає під сферу правового регулювання [21, с.182].

Аналізуючи чинне законодавство, стає зрозумілим, що низка положень у ДЦВ має декларативний характер, нерозв'язаними залишаються майнові проблеми релігійних організацій, і тому проведення господарської діяльності зазнає труднощів та порушує умови функціонування цих організацій. Очевидно, що питання потребує більшої уваги не лише з боку законодавця, а й має знайти вирішення в науковому середовищі.

Убачаємо доцільним на першому етапі з'ясувати питання щодо розуміння значення категорії господарських правовідносин і практичної ролі, яку вони відіграють у ДЦВ. Це потребує використання загальнонаукового методу сходження від абстрактного до конкретного, адже вказана категорія включає абстрактно-правові та господарські правові відносини, котрі забезпечують адаптацію взаємодії між державою та релігійними установами.

Тому важливим є розкриття сутнісної характеристики понятійної категорії «державно-церковні відносини» науковцями, котрі присвятили свої праці вивченню цієї проблеми.

Таблиця 1

Наукові позиції щодо трактування понятійної категорії «державно-церковні відносини»

Зміст понятійної категорії	Ключові аспекти понятійної категорії	Автор (джерело)
ДЦВ – це певна система зв'язків і	Система зв'язків і	Ю. І. Римаренко та

стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви	стосунків; діяльність органів влади і церкви; становище церкви	інші [22, с. 464]
ДЦВ – це один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції	Види суспільних відносин; рівень взаємозв'язків церкви з державою; ступінь інтеграції чи дезінтеграції	В. Б. Авер'янов, В. І. Акуленко, В. Д. Бабкін, В. Г. Бурчинський та ін. [23, с. 163]
ДЦВ – це сформована на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодія державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу	Загальноприйняті норми та звичаї; державні чинники законодавчої та виконавчої влади; релігійний комплекс	А. М. Колодний [24, с. 464]

На підставі результатів проведених досліджень пропонуємо розширити понятійний апарат для процесу організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами (громадами) завдяки введенню понятійної категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин».

У широкому значенні варто розуміти понятійну категорію «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» як комплекс правових норм, регламентованих законодавством держави для організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами (громадами), з урахуванням специфічних умов їх функціонування у суспільстві. Основними перевагами введення запропонованої понятійної категорії вважаємо:

- по-перше, наявність комплексу правових норм, які здатні регламентувати всі аспекти господарської діяльності обраного суб'єкта;
- по-друге, виділення специфічних умов функціонування релігійних установ (громад) ставить їх за межі класичної господарської діяльності інших суб'єктів;
- по-третє, розкриття взаємозв'язку ДЦВ та господарської діяльності з урахуванням їх адаптації в суспільстві.

У вузькому розумінні зміст запропонованої понятійної категорії пропонується визначати як фактичні господарські відносини між державою та церквою, що врегульовані нормою права. Такий підхід нівелює деталізовану характеристику понятійної категорії, проте розкриває всі аспекти її призначення. У цілому понятійна категорія «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» може стати в нагоді як законодавцю, так і представникам релігійних установ (громад) під час прийняття рішень щодо підвищення якісного рівня цього виду правовідносин. Таке твердження виникає унаслідок того, що відбувається конкретизація сфери правової події та вказується інструмент її реалізації через обов'язкове використання правових норм на основі виникнення фактичних господарських відносин між зазначеними суб'єктами.

З метою поглиблення дослідження варто встановити модель ДЦВ, яку обрано суспільством України. Більшість науковців вважає, що у світі протягом століть сформувалися декілька типів ДЦВ, які не належать до якихось часових періодів і часто переплітаються між собою (наприклад, теократія передбачає наявність державної церкви та ін.). Доведено той факт, що обрання моделі державно-суспільних відносин має індивідуальний характер для кожної країни. Як правило, встановлення типу моделі ДЦВ

залежить від багатьох чинників: правових устоїв, прийнятих у суспільстві, поглядів світської та церковної влади на це питання, економічного стану суспільства тощо.

Таблиця 2

Типові моделі державно-церковних відносин

Тип моделі ДЦВ	Основні ознаки типової моделі ДЦВ
Теократична модель ДЦВ	Влада в державі належить главі панівної церкви та її ієрархії. Нині цій моделі відповідає мусульманське правління в Ірані та Саудівській Аравії
Цезаропапістська модель ДЦВ	Держава має повну владу у справах церкви
Протекціоністська модель ДЦВ	Забезпечує певній конфесії привілейований статус державної церкви, яка є політичним інститутом підтримки світської влади. Прикладом моделі є сучасна Греція з державною православною церквою та лютеранська церква в Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії тощо
Секуляризаційна модель ДЦВ	Держава відокремлює від себе церкву. 31 країна світу проголосила секулярний характер держави, 20 країн конституційно закріпили такий статус. Ця модель має 2 види адаптації: сепараційна (відокремлення церкви й держави) та конфронтаційна
Сепараційна модель ДЦВ	Базується на неутручанні держави у справи будь-якої церкви і навпаки. Характерна для США, Франції, Німеччини та Португалії
Конфронтаційна модель ДЦВ	Відокремлення держави від церкви характеризується обмеженням і придушенням державою матеріального і правового становища церкви, тиском державних органів влади на всі релігійні об'єднання, обмеженням прав свободи совісті
Партнерська (коопераційна, солідарна) модель ДЦВ	Ґрунтується на гармонізації відносин між державою і церквою, обидві суспільні інституції, які діють в інтересах суспільства. Правова основа передбачає систему угод (конкордатів) між державою і певними церквами. Притаманна країнам ЄС, Латвії, Угорщині тощо

Примітка: узагальнено та систематизовано автором на основі праці С. В. Онишук [25].

Під час установа типу моделі ДЦВ в Україні головним є визначення чинників, котрі впливають на цей вибір. Науковці вважають, що кожна країна має самостійно визначити напрям та зміст державно-церковних відносин. Поділяємо думку В. А. Бурмістрової стосовно того, що на сьогодні в Україні є необхідність упровадження «концепції формування договірної-коопераційної багаторівневої моделі державно-церковних відносин, яка базується на можливості в межах чинних конституційних та законодавчих норм щодо свободи совісті й релігійних організацій, не порушуючи прав і свобод віруючих та їх релігійних організацій, розширити сферу співробітництва Української держави з провідними релігійними об'єднаннями України» [26].

Висновки. Отже, законодавча платформа, що регламентує державно-церковні відносини, потребує змін, оскільки є низка невирішених питань, пов'язаних із господарськими правовідносинами. Частково вирішення проблемних питань залежить від удосконалення понятійного апарату, який здатен ґрунтовно розкрити їх цільовий характер. Так, упровадження понятійної категорії «господарсько-правовий регулятор державно-церковних відносин» (комплекс правових норм, регламентованих законодавством держави для організації та здійснення господарської діяльності релігійними установами

(громадами), з урахуванням специфічних умов їх функціонування в суспільстві) надасть можливість більш предметно окреслити їх зміст. Основними перевагами впровадження понятійної категорії можна вважати такі: наявність комплексу правових норм, які здатні регламентувати всі аспекти господарської діяльності релігійних організацій (громад); виділення специфічних умов функціонування релігійних установ (громад) ставить їх за межі класичної господарської діяльності інших суб'єктів; розкриття взаємозв'язку державно-церковних відносин та господарської діяльності з урахуванням їх адаптації в суспільстві. Крім того, потребує особливої уваги питання визначення моделі державно-церковних відносин в Україні, що певною мірою стосується змісту законодавчих регуляторів, котрі визначають умови організації діяльності релігійними організаціями. У цілому низка питань щодо сучасних державно-церковних відносин в контексті господарської діяльності потребує більше уваги як з боку законодавця, так і з боку представників церкви, наукової спільноти, фахівців господарської діяльності релігійних організацій (громад), що сприятиме покращенню сьогочасної ситуації.

Перспективи подальших розвідок. Продовження дослідження державно-церковних відносин з позиції господарської діяльності вбачаємо у вивченні функцій і принципів їх адаптації в сучасних умовах на основі розроблених новацій.

Список використаних джерел

1. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 516 с.
2. Бокоч В. М. Україна: перехрестя політики і релігії (суспільно-політичні детермінанти релігійно-церковних трансформацій) : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2020. 408 с.
3. Бурмістрова В. А., Решетников Ю. Є. Політика держави у відповідь на релігійно-конфесійне структурування українського суспільства. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / за заг. ред. В. П. Трошинського. Київ : НАДУ, 2018. С. 200–235.
4. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України : монографія / В. Єленський, М. Кирюшко, Н. Кочан, Н. Рубльова; за ред. В. Вайналович. К. : Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 272 с.
5. Киридон А. М. Держава – Церква – Суспільство: інверсна трансформація в Україні : монографія. Рівне : РІС КСУ, 2011. 216 с.
6. Проблеми правового регулювання договірних відносин суб'єктів господарювання : монографія / В. М. Адам та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2019. 247 с.
7. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія. К. : Видавничий дім «Слово», 2008. 512 с.
8. Складові успіху у господарському процесі : монографія / Д. В. Журавльов, Н. С. Кузнєцова, К. І. Чижмарь, К. А. Бабенко, В. І. Журавель, О. В. Продивус. К. : ЦУЛ. 2019. 320 с.
9. Іванюта Н. В. Функції господарського процесуального права: теоретико-практичні аспекти : монографія / НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. Одеса : Фенікс, 2018. 516 с.
10. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання : монографія / Н. В. Ільків, М. С. Долинська та ін.; за заг. ред. М. С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
11. Хатнюк Н. С., Побіянська Н. Б. Правові підстави визнання господарського зобов'язання недійсним як спосіб захисту прав та охоронюваних інтересів суб'єктів господарювання : монографія / за заг. ред. Н. С. Хатнюк. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 164 с.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 07.10.2021).
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи : Закон України від 17.01.2019 № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19> (дата звернення: 07.10.2021).
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.10.2021).

16. Загальна декларація прав людини (витяги) : Офіційні державні документи у сфері релігії. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=65 (дата звернення: 07.10.2021).
17. Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви : Розпорядження Президента від 23.09.2005 № 1172/2005-рп. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/R1172_05.html (дата звернення: 07.10.2021).
18. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 03.02.2021 № 738-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 07.10.2021).
19. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 19 червня 2020 р. № 738-IX). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 07.10.2021).
20. Борисова В. І. Релігійна організація – самостійний функціональний вид невідприємницьких організацій. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 49–56.
21. Мельничук О. П. Відокремлення держави та релігійних організацій в сучасних умовах державотворення: правова природа, зміст та види. *Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 178–182.
22. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. К. : Генеза : Довіра, 1996. 942 с.
23. Юридична енциклопедія : в 6 т. / В. Б. Аверьянов, В. І. Акуленко, В. Д. Бабкін, В. Г. Бурчинський та ін.; редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2 : Д–Й. 744 с.
24. Академічне релігієзнавство : підручник / за наук. ред. А. М. Колодного. К. : Світ Знань, 2000. 862 с.
25. Онищук С. Моделі державно-церковних відносин: порівняльний аналіз. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4 (дата звернення: 07.10.2021).
26. Бурмістрова В. А. Концептуальні засади розвитку публічного адміністрування в системі державно-церковних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 25.00.01. К. : Національна академія державного управління при Президентові України, 2021. 23 с.

References

1. Blikhar, V. S. (2013). Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiia dykhotomii vlady ta suspilstva u yevropeiskii filosofii [State-church relations as an explication of the dichotomy of power and society in European philosophy] : monohrafiia. Lviv : LvDUVS. 516 s. [in Ukrainian].
2. Bokoch, V. M. (2020). Ukraina: perekhrestia polityky i relihii (suspilno-politychni determinanty relihiino-tserkovnykh transformatsii) [Ukraine: the intersection of politics and religion (socio-political determinants of religious and ecclesiastical transformations)] : monohrafiia. Uzhhorod : Polihraftsentr «Lira». 408 s. [in Ukrainian].
3. Burmistrova, V. A., Reshetnikov, Yu. Ie. (2018). Polityka derzhavy u vidpovid na relihiino-konfesiine strukturuvannia ukrainskoho suspilstva. *Formuvannia ukrainskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty* [State policy in response to religious and confessional structuring of Ukrainian society. *Formation of Ukrainian identity in the context of modern challenges: theoretical and political aspects*] : monohrafiia / za zah. red. V. P. Troshchynskoho. Kyiv : NADU. S. 200–235 [in Ukrainian].
4. Relihiinyi chynnyk u protsesakh natsiie- ta derzhavotvorennia: dosvid suchasnoi Ukrainy [Religious factor in the processes of nation- and state-building: the experience of modern Ukraine] : monohrafiia / V. Ielenskyi, M. Kyriushko, N. Kochan, N. Rublova; za red. V. Vainalovych. K. : In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. 272 s. [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A. M. (2011). Derzhava – Tserkva – Suspilstvo: inversna transformatsiia v Ukraini [State - Church - Society: inverse transformation in Ukraine] : monohrafiia. Rivne : RIS KSU. 216 s. [in Ukrainian].
6. Problemy pravovoho rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia [Problems of legal regulation of contractual relations of business entities] : monohrafiia / V. M. Adam ta in.; za zah. red. M. S. Dolynskoi. Lviv : TOV «Halytska vydavnycha spilka», 2019. 247 s. [in Ukrainian].
7. Vikhrov, O. P. (2008). Orhanizatsiino-hospodarski pravovidnosyny [Organizational and economic relations] : monohrafiia. K. : Vydavnychi dim «Slovo». 512 s. [in Ukrainian].
8. Skladovi uspiyku u hospodarskomu protsesi [Components of success in the economic process] : monohrafiia / D. V. Zhuravlov, N. S. Kuznietsova, K. I. Chyzhmar, K. A. Babenko, V. I. Zhuravel, O. V. Prodyvus. K. : TsUL, 2019. 320 s. [in Ukrainian].

9. Ivaniuta, N. V. (2018). Funktsii hospodarskoho protsesualnogo prava: teoretyko-praktychni aspekty [Functions of economic procedural law: theoretical and practical aspects] : monohrafiia / NAN Ukrainy; In-ekonomiko-pravovykh doslidzhen. Odesa : Feniks. 516 s. [in Ukrainian].
10. Neiryusydyktsiini formy zakhystu prav ta interesiv subiektiv hospodariuvannia [Non-jurisdictional forms of protection of the rights and interests of business entities] : monohrafiia / N. V. Ilkiv, M. S. Dolynska ta in.; za zah. red. M. S. Dolynskoi. Lviv : TOV «Halytska vydavnycha spilka», 2020. 174 s. [in Ukrainian].
11. Khatniuk, N. S., Pobiianska, N. B. (2020). Pravovi pidstavy vyznannia hospodarskoho zoboviazannia nediisnym yak sposib zakhystu prav ta okhroniuvanykh interesiv subiektiv hospodariuvannia [Legal grounds for invalidation of an economic obligation as a way to protect the rights and protected interests of economic entities] : monohrafiia / za zah. red. N. S. Khatniuk. Kyiv : «Vydavnytstvo Liudmyla». 164 s. [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
13. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii [On freedom of conscience and religious organizations] : Zakon Ukrainy vid 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
14. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo pidlehlosti relihiinykh orhanizatsii ta protsedury derzhavnoi reiestratsii relihiinykh orhanizatsii zi statusom yurydychnoi osoby [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Subordination of Religious Organizations and the Procedure for State Registration of Religious Organizations with the Status of a Legal Entity] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
16. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (vytiahy) [Universal Declaration of Human Rights (extracts)] : Ofitsiini derzhavni dokumenty u sferi relihii. URL: http://www.pravoslavyya.sumy.ua/viewpage.php?page_id=65 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
17. Pro zakhody shchodo realizatsii derzhavnoi polityky u sferi mizhnatsionalnykh vidnosyn, relihii i tserkvy [On measures to implement state policy in the field of interethnic relations, religions and the church] : Rozporiadzhennia Prezydenta vid 23.09.2005 № 1172/2005-rp. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/R1172_05.html (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
18. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 03.02.2021 № 738-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
19. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06 lystopada 1991 r. № 1798-XII (iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy Zakonom Ukrainy vid 19 chervnia 2020 r. № 738-IX). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
20. Borysova, V. I. (2013). Relihiina orhanizatsiia – samostiinyi funktsionalnyi vyd nepidpriemnytskykh orhanizatsii [Religious organization – an independent functional type of non-profit organizations]. *Yuryst Ukrainy*. № 2. S. 49–56 [in Ukrainian].
21. Melnychuk, O. P. (2020). Vidokremlennia derzhavy ta relihiinykh orhanizatsii v suchasnykh umovakh derzhavotvorennya: pravova pryroda, zmist ta vydy [Separation of the state and religious organizations in the modern conditions of state formation: legal nature, content and types]. *Aktualni pytannia yurysprudentsii. Pravova pozytsiia*. № 2 (27). S. 178–182 [in Ukrainian].
22. Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva [A small encyclopedia of ethno-state studies] / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; uporiad. Yu. I. Rymarenko ta in. K. : Heneza : Dovira, 1996. 942 s. [in Ukrainian].
23. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. / V. B. Averianov, V. I. Akulenko, V. D. Babkin, V. H. Burchynskiy ta in.; redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K. : «Ukr. entsykl.», 1998. T. 2 : D–Y. 744 s. [in Ukrainian].
24. Akademichne relihiieznavstvo: pidruchnyk [Academic religious studies: a textbook] / za nauk. red. A. M. Kolodnoho. K. : Svit Znan, 2000. 862 s. [in Ukrainian].
25. Onyshchuk, S. (2014). Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn: porivnialnyi analiz [Models of state-church relations: a comparative analysis]. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_4 (data zvernennia: 07.10.2021) [in Ukrainian].
26. Burmistrova, V. A. (2021). Kontseptualni zasady rozvytku publichnogo administruvannia v systemi derzhavno-tserkovnykh vidnosyn [Conceptual bases of development of public administration in the system of

state-church relations] ; avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 25.00.01. K. : Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. 23 s. [in Ukrainian].

Bochkov Pavlo,

PhD of Law, Doctor of Theology

(Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3218-6706>

STATE-CHURCH RELATIONS IN THE FIELD OF ECONOMY: CONCEPTUALITY AND PROBLEMS

The article highlights the meaning and legal status of state-church relations, reveals their content and draws attention to the problems that accompany them. Identifies certain aspects of economic relations in the activities of religious organizations and establishes the features of their relationship with the legal policy of the state. Attention is paid to the types of problematic issues of economic activity of representatives of religious organizations and the directions of their elimination are determined. The author's position on the expediency of expanding the clear apparatus of this process by introducing the category of "economic and legal regulator of state-church relations" is presented. The essential characteristics of the proposed conceptual category are presented in a broad and narrow sense, which provides a more substantive implementation in the legislative regulators of this area. The advantages of its adaptation in modern state-church relations, which affect economic activity, are determined in detail, with the substantiation of the chosen approach. The characteristics of typical models of state-church relations are given, the factors influencing their choice in the country are determined and the position of scientists on expediency of adaptation in Ukraine of the concept of formation of contractual-cooperative multilevel model of state-church relations is revealed. Of course, one should be aware of the legislator, who reveals the legal position on the formation of state-church relations in our society, but some issues of economic activity of religious organizations and communities need more substantive regulation, which emphasizes the relevance of the chosen area of research. A number of conclusions can be drawn from the results of the research. The legislative platform governing state-church relations needs to be improved, as there are a number of unresolved issues related to economic relations. Part of the solution to the problematic issues lies in the plane of improving the conceptual apparatus, which is able to more objectively reveal their target nature. Thus, the introduction of the conceptual category "economic and legal regulator of state-church relations" will provide more substantive. In general, a number of issues of modern state-church relations in the context of economic activity require closer attention both from the legislator and from representatives of the church, scientific elites, specialists in economic activities of religious organizations (communities), which together will improve the situation inherent in today.

Key words: state-church relations; church; economic legal relations; religious organizations; religious communities; business entities; model of state-church relations; legislative act.

Надіслано до редколегії 14.10.2021

Рекомендовано до публікації 19.10.2021